

Живко ЂУРКОВИЋ

ПУТОПИСНА ПРОЗА РИСТА РАТКОВИЋА

Иако обимом невелика, путописна проза Риста Ратковића представља, у оквиру жанра којем припада, заиста изазован спецификум.¹ Чини је шест текстова тематски, обликовно и стилски различитих. Заправо, то је путописна тријада: три текста посвећена пишчевом завичају, два се односе на путовање авионом од Београда до Скопља, а један, дводјелан, везан је доживљаје на Блиском истоку из ратне 1942. године.

Путописни записи о Санџаку настали су у размаку од шест година (1926/33), али с обзиром на тематику, израз и поруке, могу се третирати као текстовна цјеловитост. Наиме, путописац у њима сабира своје утиске са путничке маршруте у колима од Босне (Рудо), преко Пљеваља, Бијелог Поља, Лимском долином до Пријепоља. Будући су то знани завичајни предјели, све је извјесније да путопишчева запажања стреме ка једном основном циљу: да се покаже како је Санџак гетоизиран, или како се каже, „опкољен од цивилизације”, односно да се презентује, с једне стране, биједи и заосталост и градских и сеоских подручја, и да се упоредо назначе изванредне природне љепоте и сложена, тешко прозирна и неухватљива психологија тога свијета, с друге стране. Усредсређеност писца на социо-економске аспекте живота и покушај карактеролошке анализе тих људи, извјесно је да је путописни карактер текстова унеколико девалвиран, будући се свјезина и изворност утисака утапа у пишчеве опсервације о томе шта би требало учинити да се тај крај укључи у цивилизацијске токове.

---

¹ Ристо Ратковић: *Изабрана дјела*, књига 3, стр. 357-385, „Универзитетска ријеч”, Никшић, 1991. Приредио, биљешке написао и рјечник саставио Добрило Аранитовић. Предговор написао Радомир В. Ивановић.

Но и као такви, ови текстови очитују Ратковићев обликотворни и изражајни путописни манир. Основни обликовни поступак заснива се на контрасту, а из њега природно произилази и контрастивни карактер израза. Наиме, на принципу супротности и опречности заснован је цјелокупни однос путописца према завичају, а опонентни елементи тога контраста су: природа – људи, спољашњи показатељи – унутрашњи показатељи, санџачка стварност – цивилизацијска стварност из окружења.

У изразу се иде и дубље и прецизније у томе контрастирању. Тако су предјели „живописни и духовно карактеристични”, али та љепота одаје „утисак језе и празнину која нагиње на уздах или грех”. Контрастивни исказ понекад поприма парадоксални вид, особито када су у питању људи. Навешћемо неколико карактеристичних примјера: „Овде се уопште не пева и не плаче, али се ипак само пева и плаче”. Или: „Та душа бриљира и у беди је чудна и загонетна”. Или: „Идиотско ленчарење, минимална борба за опстанак и лудачко пјесничко одушевљење у обичне појаве у Санџаку”.

Евидентно је да путописац на датој маршрути не само што излази из свога аутомобила да упије утиске и дође сазнања него и напушта објективну опсервацију с циљем да што дубље зађе у духовни свијет Санџаклија, да открије ментални склоп тога свијета, једнако пријењујући свој устаљени контрастивни поглед и израз.

У тежњи за необичношћу израза, писац посеже и за оним који су дискутабилни за ову врсту умјетничке опсервације, попут ових: материјална примитивност, очајна празнина, пензионисаност живаца, археолошке страћаре, помућеност жалости, гужва неправилности, љута беспослица итд. Извјесно, ови изрази упућују на пишчеве пјесничке кованице и неуобичајене спојеве из арсенала надреалистичке поетике, које се није могао ослободити радило се о ма ком облику умјетности ријечи. Истини за вољу, ови текстови нуде и врло успјеле и оригиналне компарације, као што су: „Санџачки менталитет је мајчи жилав.” Или: „Град је на први поглед сличан свим варошицама овога типа – шћућурен као уплашено стадо”. Или: „Јер овде су могућности упослења као небеска мана” и сл.

Овај сегмент Ратковићевих путописне прозе, будући је писан и у пропагандистичку сврху, специфичан је по томе што обједињује један синтетички поглед на ову регију и њене житеље, иако је реализован на основу пишчевог путовања у неколика наврата кроз ту регију.

Ратковићева путописна проза „На висинама” сасвим је друкчија од ове завичајне. Из једног путовања авионом од Београда до Скопља настала су два текста: „Од Београда до Скопља” и „Сабор у авиону”.

Први текст је дат у реалистичком проседеу, а други је преструктурирано сјећање, које се писцу јавља за вријеме тога лета. У сваком случају, и први и други текст су необични по начину како се утисци стичу, шта изазивају у ствараочевој машти и како се све то стилски артикулише.

Свакако, путописац не крије задовољство што први пут путује авионом, али не толико због саме чињенице путовања, колико због могућности да реални свијет посматра из сасвим друге опције од оне када је човјек на земљи или када путује неким приземним превозним средством. Наиме, са висине све се умањује до минијатуре, непрепознатљивости, играчке. Рецимо, Београд му личи „на посебно биће, чији изглед не зависи нимало од наших појединачних живота у њему”, а у кућама као „гомили црвених играчака” могло би се „са подсмехом да презре та људска створења у њима”. Међутим, писац бјежи од таквих помисли и замишља реалне слике људског живота и људских односа и одаје признање човјековом раду и његовим рукама, које су створиле и авионе и сва друга техничка средства ради сопственог бољитка. Међутим, његова машта не мирује – звук авионског мотора из његове подсвијести покреће чудновате мелодије, из које ће се у другоме тексту развити „повампирена слика сабора, који се, два-три сата хода од моје варошице, држао сваке године, почетком јесени.”

Надреалност те слике огледа се у узбурканом мору гласова и изукрштаним покретима свих бића који учествују на томе сабору, као да свим тим бићима ковитла нека невидљива сила и пријети да их потамани. И то траје дан и ноћ, и све до изласка сунца наредног дана. Наратор је ниједи опсерватор тога стравичног призора, који га тјера да у имагинацији дубоко зарони у ријеку и тамо остане све док сав тај прозор изблиједи и у памћењу остане „само сјенка од неког неодређеног звука”, односно док се врати у реалност и поново зачује звук авионског мотора.

Дакле, двије слике са овога путовања – минијатурна слика свијета посматраног из птичје перспективе и застрашујућа слика звукова и покрета у саборском кркљанцу, представљају изузетно штиво надреалистичке провенијенције, којим овај аутор проширује тематске и структуралне оквири путописа као особеног књижевног жанра.

Тећи сегмент Ратковићеве путописне прозе такође је специфичних својстава у односу на претходне. Настао је у вријеме Другог свјетског рата, када је путописац 1942. године боравио у Александрији и Каиру, код остатка бивше југословенске војске. У овој прози је мало путописног, будући је скоро сав текст посвећен једном гардијском батаљону у Александрији и ратном Штабу те војске у Каиру. Стање у тој војсци је приказано крајње критички, с обзиром на однос надређених и подређе-

них и на погрешну представу о ратним збивањима у домовини. Очито је да је аутор на страни антифашистичког покрета, те је такву припрему војске и то још далеко од отаџбине сматрао великим промашајем.

Иако је аутор путовао авионом од Александрије до Каира, више нема ранијих минијатурних и надреалних слика, осим једног успјелог запажања о долини Нила, за коју каже да „подсећа на сомот опшивен свилом”.

Уз овај дводјелни текст придодат је опис сна неког Јеремића, у коме се споменици и рушевине старог Рима доживљавају „сурово и мрачно”, нарочито тзв. „побуна” мумија у Ватиканском музеју. Извјесно, ова је слика много више слика страве и ужаса него што је пројекција „сабора” у авиону од Београда до Скопља мада и једна и друга емитују поруке о снази и присутности зла у човјеку и друштву, а овај сан из Рима је индикативна алузија на зло који је донио Други свјетски рат и фашизам, потпомогнут и од Ватикана.

Путописна проза Риста Ратковића, гледано у цјелини, у много чему одудара од познатих стандарда овог књижевног жанра. Стиче се утисак да путописца не води неодолјива тежња с циљем да са путовања побере свјеже утиске и запажања и учини их књижевно релевантним, већ записано усмјерава у пропагандне и патриотске сврхе, или га инспирација одводи у иреално и сабласно.

Па и поред тога, овим текстовима се не може оспорити литерарни статус. Чак се да примјетити да је у овај жанр Ратковић увео низ пропозиција и иновација, које наш дотадашњи путопис није познавао. Нажалост, ове прозе нема више, с обзиром на то да је писац пропутовао многе земље и неколико континената и понио из њих мноштво утисака, који су се могли оплодити у путописну прозу далеко обимнијег и репрезентативнијег карактера него што је ова у којој је ријеч.

Živko ĐURKOVIĆ

Summary

The prose about travels by Risto Ratkovic initiates one direction and a way of development of this genre in modern literature of the twentieth century.

Even though fragment and small in size, it gives the possibility of connecting reality and fiction into a coherent vision of the life of the author, inspired by travelling by modern means of transport over and above the land.

For this kind of prose, the author was looking for a specific art expression for which one of the fiction poetics was a source.